

LEGAL MECHANISMS FOR THE PROTECTION OF THE RIGHTS OF PERSONS WITH DISABILITIES

Gavharoy Qavulova

Student, Fergana State University

E-mail: alfargoniy.uz@gmail.com

Fergana, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: persons with disabilities, human rights, social protection, inclusive society, legal mechanism, equal opportunities, discrimination, UN Convention, rule of law, Uzbekistan.

Received: 21.06.26

Accepted: 22.06.26

Published: 23.06.26

Abstract: This article analyzes the legal mechanisms for protecting the rights of persons with disabilities based on international and national legal standards. The study examines the theoretical and legal foundations for ensuring the rights and freedoms of persons with disabilities, international standards, ongoing reforms in the Republic of Uzbekistan, and the effectiveness of existing legal mechanisms. It also highlights key issues related to building an inclusive society, improving the social protection system, and ensuring the active participation of persons with disabilities in public life. The findings contribute to the development of scientific conclusions and practical recommendations for further improvement of legal mechanisms for protecting the rights of persons with disabilities.

NOGIRONLIGI BO‘LGAN SHAXSLAR HUQUQLARINI HIMOYA QILISHNING HUQUQIY MEXANIZMLARI

Gavharoy Qavulova

Farg‘ona davlat universiteti talabasi

e-mail: alfargoniy.uz@gmail.com

Farg‘ona, O‘zbekiston

MAQOLA HAQIDA

Kalit so‘zlar: nogironligi bo‘lgan shaxslar, inson huquqlari, ijtimoiy himoya, inklyuziv jamiyat, huquqiy mexanizm, teng

Annotatsiya: Mazkur maqolada nogironligi bo‘lgan shaxslar huquqlarini himoya qilishning huquqiy mexanizmlari

imkoniyatlar, diskriminatsiya, BMT Konvensiyasi, huquqiy davlat, O‘zbekiston.

xalqaro va milliy huquqiy me‘yorlar asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquq va erkinliklarini ta‘minlashning nazariy-huquqiy asoslari, xalqaro standartlar, O‘zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan islohotlar hamda amaldagi huquqiy mexanizmlarning samaradorligi o‘rganilgan. Shuningdek, inklyuziv jamiyatni shakllantirish, ijtimoiy himoya tizimini takomillashtirish va nogironligi bo‘lgan shaxslarning jamiyat hayotidagi faol ishtirokini ta‘minlashning dolzarb masalalari yoritilgan. Tadqiqot natijalari nogironligi bo‘lgan shaxslar huquqlarini himoya qilishning huquqiy mexanizmlarini yanada takomillashtirish bo‘yicha ilmiy xulosalar va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi.

ПРАВОВЫЕ МЕХАНИЗМЫ ЗАЩИТЫ ПРАВ ЛИЦ С ИНВАЛИДНОСТЬЮ

Гавхарой Кавулова

Студентка Ферганского государственного университета

E-mail: alfargoniy.uz@gmail.com

Фергана, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: лица с инвалидностью, права человека, социальная защита, инклюзивное общество, правовой механизм, равные возможности, дискриминация, Конвенция ООН, правовое государство, Узбекистан.

Аннотация: В данной статье анализируются правовые механизмы защиты прав лиц с инвалидностью на основе международных и национальных правовых норм. Исследование рассматривает теоретико-правовые основы обеспечения прав и свобод лиц с инвалидностью, международные стандарты, проводимые реформы в Республике Узбекистан, а также эффективность действующих правовых механизмов. Также освещаются актуальные вопросы формирования инклюзивного общества, совершенствования системы социальной защиты и обеспечения активного участия лиц с инвалидностью в общественной жизни. Результаты исследования способствуют выработке научных выводов и практических рекомендаций по дальнейшему совершенствованию

Kirish. Inson huquqlarini ta'minlash zamonaviy demokratik davlatning eng muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Jamiyatning barcha a'zolari qatori nogironligi bo'lgan shaxslarning ham huquq va erkinliklarini himoya qilish, ularning munosib turmush kechirishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish insonparvar davlat siyosatining muhim yo'nalishlaridan biridir.[1] So'nggi yillarda xalqaro hamjamiyat tomonidan nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlarini himoya qilish masalasiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bunda nogironlikni faqat tibbiy muammo sifatida emas, balki inson huquqlari va ijtimoiy adolat masalasi sifatida talqin etish tendensiyasi kuchaymoqda

Dunyo Sog'liqni Saqlash Tashkiloti ma'lumotlariga ko'ra, bugungi kunda dunyo aholisining 16 foizdan ortig'i turli darajadagi nogironlik bilan yashaydi [2]. Bu esa nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlarini ta'minlash va ularni jamiyat hayotiga to'laqonli integratsiya qilish masalasining global ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi. Nogironligi bo'lgan shaxslar ko'pincha ta'lim olish, mehnat qilish, sog'liqni saqlash xizmatlaridan foydalanish, axborot olish va siyosiy hayotda ishtirok etish kabi fundamental huquqlarni amalga oshirishda turli to'siqlarga duch keladilar. Shu sababli davlatlar tomonidan ularning huquqlarini himoya qilishga qaratilgan samarali huquqiy mexanizmlarni yaratish muhim vazifa hisoblanadi [3].

O'zbekiston Respublikasida ham inson qadr-qimmatini ulug'lash va ijtimoiy adolat tamoyillariga asoslangan yangi bosqichdagi islohotlar doirasida nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlarini ta'minlash masalasiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Xususan, BMTning Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiyasiga qo'shilish, maxsus qonunlarning qabul qilinishi hamda inklyuziv ta'lim va bandlikni rivojlantirishga qaratilgan dasturlar ushbu yo'nalishdagi muhim qadamlar hisoblanadi [4].

Mazkur tadqiqotning maqsadi nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlarini himoya qilishning huquqiy mexanizmlarini xalqaro va milliy tajriba asosida tahlil qilish hamda ularni takomillashtirish istiqbollari aniqlashdan iborat.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda ilmiy bilishning tizimli, qiyosiy-huquqiy, tarixiy, mantiqiy va tahliliy metodlaridan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlarini himoya qilishga oid xalqaro hujjatlar, BMT konvensiyalari, O'zbekiston Respublikasi qonunlari va normativ-huquqiy hujjatlari tahlil qilindi. Shuningdek, xorijiy davlatlarning tajribasi qiyosiy o'rganilib, mavjud huquqiy mexanizmlarning samaradorligi baholandi.

Tadqiqotning nazariy asosini inson huquqlari konsepsiyasi, ijtimoiy davlat nazariyasi, inklyuziv rivojlanish konsepsiyasi hamda nogironlikning ijtimoiy modeli tashkil etdi. Nogironlikning ijtimoiy modeli nogironlikni insonning individual xususiyati emas, balki jamiyat tomonidan yaratilgan jismoniy, institutsional va kommunikativ to'siqlar natijasi sifatida talqin qiladi [5].

Tadqiqot natijalari. Nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlarini himoya qilishning zamonaviy xalqaro tizimi Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan ishlab chiqilgan hujjatlarga asoslanadi. Xususan, Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi barcha insonlarning teng huquqli ekanligini e'tirof etadi va nogironligi bo'lgan shaxslarga nisbatan kamsitishning har qanday shaklini rad etadi [6].

Nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlarini himoya qilishning eng muhim xalqaro hujjati BMTning 2006-yilda qabul qilingan Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiyasi hisoblanadi [7]. Mazkur konvensiya nogironligi bo'lgan shaxslarning huquq va erkinliklarini to'liq va teng asosda ta'minlashga qaratilgan bo'lib, quyidagi asosiy tamoyillarni belgilaydi:

- inson qadr-qimmatini hurmat qilish;
- diskriminatsiyaga yo'l qo'ymaslik;
- imkoniyatlar tengligi;
- inklyuzivlik;
- jamiyat hayotida to'liq va samarali ishtirok etish;
- gender tengligi;
- bolalarning huquqlarini himoya qilish.

Konvensiya davlatlarga nogironligi bo'lgan shaxslarning ta'lim, sog'liqni saqlash, mehnat, transport, axborot va kommunikatsiya tizimlaridan teng foydalanishini ta'minlash majburiyatini yuklaydi [8]. Konvensiya davlatlarga nogironligi bo'lgan shaxslarning ta'lim, sog'liqni saqlash, mehnat, transport, axborot va kommunikatsiya tizimlaridan teng foydalanishini ta'minlash majburiyatini yuklaydi [8]. Mazkur majburiyatlarni amalga oshirish nogironligi bo'lgan shaxslarning jamiyat hayotida mustaqil va faol ishtirok etishi uchun zarur huquqiy hamda institutsional sharoitlarni yaratishni nazarda tutadi. Shu bilan birga, davlat organlari, fuqarolik jamiyati institutlari va xususiy sektor o'rtasidagi hamkorlikni rivojlantirish ushbu huquqlarning samarali ta'minlanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Natijada nogironligi bo'lgan shaxslarning ijtimoiy integratsiyasi kuchayib, ularning iqtisodiy, siyosiy va madaniy hayotdagi ishtiroki yanada faollashadi.

O'zbekiston Respublikasida nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlarini himoya qilishning huquqiy asoslari Konstitutsiya va maxsus qonunlarda mustahkamlangan. O'zbekiston

Respublikasi Konstitutsiyasida inson qadr-qimmati oliy qadriyat sifatida e'tirof etilib, barcha fuqarolarning qonun oldida tengligi kafolatlangan [9]. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida inson qadr-qimmati oliy qadriyat sifatida e'tirof etilib, barcha fuqarolarning qonun oldida tengligi kafolatlangan. Shu asosda nogironligi bo'lgan shaxslarning huquq va erkinliklarini ta'minlash davlat siyosatining muhim ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilanadi. Konstitutsiyaviy normalar maxsus qonunlar va davlat dasturlari orqali amaliy mexanizmlar bilan mustahkamlanib, ularning ijtimoiy himoyasi va teng imkoniyatlarga ega bo'lishi uchun huquqiy zamin yaratadi. Natijada nogironligi bo'lgan shaxslarning jamiyat hayotida to'liq va samarali ishtirok etishini ta'minlashga qaratilgan izchil huquqiy tizim shakllanmoqda.

2020-yilda qabul qilingan "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi Qonun ushbu sohadagi asosiy normativ-huquqiy hujjat sifatida nogironligi bo'lgan shaxslarning huquq va erkinliklarini kafolatlashning kompleks huquqiy asoslarini belgilab beradi [10]. Mazkur qonun nogironligi bo'lgan shaxslarni jamiyat hayotining barcha sohalariga teng asosda jalb etish, ularning kamsitilishining oldini olish hamda inklyuziv muhitni shakllantirishga qaratilgan muhim huquqiy mexanizm hisoblanadi. Qonunga muvofiq, nogironligi bo'lgan shaxslar ta'lim olish huquqiga ega bo'lib, barcha darajadagi ta'lim tizimlaridan teng foydalanish imkoniyati ta'minlanishi lozim. Shuningdek, ularning mehnat qilish huquqi kafolatlanib, moslashtirilgan ish o'rinlari yaratish va bandlikni qo'llab-quvvatlash choralari nazarda tutiladi. Sog'liqni saqlash xizmatlaridan foydalanish huquqi orqali ular sifatli tibbiy yordam va rehabilitatsiya xizmatlarini olish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bundan tashqari, qonunda ijtimoiy himoya tizimi orqali moddiy va ma'naviy qo'llab-quvvatlash, axborot olish huquqi orqali esa zamonaviy axborot-kommunikatsiya vositalaridan teng foydalanish kafolatlanadi. Erkin harakatlanish huquqi transport va infratuzilmaning moslashtirilishini talab etsa, madaniy hayotda ishtirok etish huquqi ularning jamiyatning madaniy va ijtimoiy hayotida to'liq ishtirokini ta'minlashga xizmat qiladi. Shu tariqa, mazkur qonun nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlarini tizimli ravishda himoya qilishga qaratilgan muhim huquqiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Qonunda nogironligi bo'lgan shaxslarni kamsitish taqiqlanib, davlat organlari va tashkilotlariga ular uchun teng imkoniyatlar yaratish majburiyati yuklatilgan.

Ta'lim olish huquqi nogironligi bo'lgan shaxslarning asosiy huquqlaridan biridir. Zamonaviy yondashuvlarga ko'ra, nogironligi bo'lgan bolalar umumiy ta'lim tizimidan ajratilmasdan, tengdoshlari bilan birgalikda ta'lim olishi lozim [11].

O'zbekistonda inklyuziv ta'limni rivojlantirish bo'yicha qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlar nogironligi bo'lgan shaxslarning ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytirishga qaratilgan muhim islohotlarni o'z ichiga oladi. Inklyuziv ta'lim tizimining joriy etilishi ta'lim jarayonida

tenglikni ta'minlash bilan birga, o'quvchilarning ijtimoiy moslashuvini kuchaytiradi, diskriminatsion holatlarni kamaytiradi hamda barcha bolalar uchun teng imkoniyatlar yaratadi. Shu bilan birga, ushbu tizimni samarali amalga oshirish uchun maxsus pedagog kadrlarni tayyorlash, ta'lim muassasalari infratuzilmasini moslashtirish va zamonaviy o'quv texnologiyalarini joriy etish zarurati dolzarbligicha qolmoqda. Nogironligi bo'lgan shaxslarning mehnat qilish huquqi ularning iqtisodiy mustaqilligi va jamiyatga to'liq integratsiyasini ta'minlovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi [12]. Mehnat kodeksi va tegishli normativ-huquqiy hujjatlarga muvofiq, ular uchun kvotalangan ish o'rinlari ajratish, moslashtirilgan mehnat sharoitlarini yaratish, kasbiy tayyorgarlik va qayta tayyorlash dasturlarini yo'lga qo'yish hamda tadbirkorlik faoliyatini qo'llab-quvvatlash mexanizmlari joriy etilgan. Biroq amaliyotda ish beruvchilarning stereotipik qarashlari, infratuzilmaning to'liq moslashtirilmaganligi va kasbiy malaka darajasidagi muammolar ushbu huquqlarning to'liq amalga oshirilishiga to'sqinlik qilmoqda. Nogironligi bo'lgan shaxslarni ijtimoiy himoya qilish esa huquqiy mexanizmlarning muhim tarkibiy qismi bo'lib, davlat tomonidan pensiyalar, nafaqalar, reabilitatsiya vositalari va turli ijtimoiy xizmatlar orqali amalga oshiriladi [13]. Zamonaviy ijtimoiy himoya tizimi manzillilik, ijtimoiy adolat, teng imkoniyatlar va inson qadr-qimmatini hurmat qilish tamoyillariga asoslanadi. So'nggi yillarda esa raqamli texnologiyalarni joriy etish orqali ijtimoiy xizmatlar ko'rsatish tizimi yanada takomillashib, fuqarolar uchun qulay va tezkor xizmatlar yaratish yo'lida rivojlanmoqda.

Muhokama. Nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlarini himoya qilishning huquqiy mexanizmlarini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, zamonaviy yondashuvlar nogironlikka inson huquqlari nuqtai nazaridan qarashni talab etadi. Avvalgi tibbiy model nogironlikni shaxsning individual muammosi sifatida baholagan bo'lsa, bugungi kunda ijtimoiy model ustuvorlik kasb etmoqda [14]. Ushbu yondashuv nogironlikni jamiyat tomonidan yaratilgan to'siqlar bilan bog'liq hodisa sifatida talqin qilib, asosiy e'tiborni muhitni moslashtirish va teng imkoniyatlar yaratishga qaratadi. Shu bois huquqiy mexanizmlar ham nafaqat himoya, balki inklyuzivlikni ta'minlashga yo'naltirilgan bo'lishi zarur.

Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, huquqiy mexanizmlarning samaradorligi faqat qonunchilikning mavjudligi bilan emas, balki ularning amaliy ijrosi bilan ham belgilanadi. Rivojlangan davlatlarda nogironligi bo'lgan shaxslar uchun universal dizayn, raqamli inklyuziya va mustaqil hayot konsepsiyalari keng qo'llanilmoqda [15]. Bu yondashuvlar barcha fuqarolar uchun teng foydalanish imkoniyatlarini yaratib, ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlaydi. Shu bilan birga, davlat siyosatida innovatsion texnologiyalar va ijtimoiy sheriklik mexanizmlaridan samarali foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbekistonda ham ushbu yo'nalishda sezilarli natijalarga erishilgan bo'lsa-da, ayrim muammolar saqlanib qolmoqda. Jumladan, ayrim hududlarda infratuzilmaning yetarli darajada moslashtirilmagani, ish bilan ta'minlash darajasining pastligi va ijtimoiy stereotiplarning mavjudligi nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlarini to'liq amalga oshirishga to'sqinlik qilmoqda. Shu sababli huquqiy mexanizmlarni yanada takomillashtirish, nazorat tizimini kuchaytirish hamda jamoatchilik ongida inklyuziv madaniyatni rivojlantirish zarur hisoblanadi.

Kelgusida huquqiy mexanizmlarni takomillashtirish uchun quyidagi yo'nalishlarga e'tibor qaratish maqsadga muvofiq: birinchidan, barcha infratuzilmalarni universal dizayn tamoyillari asosida bosqichma-bosqich moslashtirish zarur. Ikkinchidan, nogironligi bo'lgan shaxslarning bandligini oshirish uchun maxsus davlat va xususiy sektor hamkorligi dasturlarini kengaytirish lozim.

Xulosa. Nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlarini himoya qilish zamonaviy demokratik va ijtimoiy davlat siyosatining eng muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Bugungi kunda xalqaro hamjamiyat ham, milliy davlatlar ham nogironligi bo'lgan shaxslarni jamiyatning teng huquqli a'zolari sifatida ko'rib, ularning barcha sohalaridagi ishtirokini ta'minlashga alohida e'tibor qaratmoqda. Xalqaro va milliy huquqiy me'yorlar ushbu toifa vakillarining ta'lim olish, mehnat qilish, sog'liqni saqlash xizmatlaridan foydalanish, axborotga erkin kirish va ijtimoiy hayotda faol ishtirok etish huquqlarini kafolatlashga xizmat qiladi. Shu jihatdan, nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlarini ta'minlash faqat huquqiy majburiyat emas, balki insonparvarlik tamoyillariga asoslangan ijtimoiy zarurat hamdir.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda so'nggi yillarda ushbu yo'nalishda sezilarli huquqiy va institutsional islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, maxsus qonunlar qabul qilinishi, davlat dasturlarining ishlab chiqilishi hamda inklyuziv ta'lim va ijtimoiy himoya tizimlarining bosqichma-bosqich rivojlantirilishi nogironligi bo'lgan shaxslarning jamiyat hayotiga keng jalb etilishini ta'minlashga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, xalqaro tajriba asosida O'zbekiston qonunchiligi ham takomillashtirilib, BMTning Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiyasi talablariga uyg'unlashtirilmoqda.

Biroq mavjud yutuqlarga qaramay, ayrim muammolar hanuz saqlanib qolmoqda. Jumladan, infratuzilmaning barcha hududlarda to'liq moslashtirilmagani, bandlik darajasining yetarli emasligi, ayrim hollarda ijtimoiy stereotip va kamsitish holatlarining uchrashi nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlarini to'liq ro'yobga chiqarishga to'sqinlik qilmoqda. Shu sababli huquqiy mexanizmlarning samaradorligini oshirish, ularning amaliy ijrosini kuchaytirish va jamiyatda inklyuziv madaniyatni rivojlantirish dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda.

Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquq va erkinliklarini ta'minlash nafaqat ijtimoiy himoya tizimining bir qismi, balki inson qadr-qimmatini, tenglik va adolat tamoyillarini hayotga tatbiq etishning asosiy sharti hisoblanadi. Shu bois bu sohada islohotlar davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida izchil davom ettirilmoqda. Kelgusida inklyuziv jamiyatni shakllantirish, teng imkoniyatlar yaratish va har bir fuqaroning salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarish maqsadida huquqiy mexanizmlarni yanada takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Quinn G., Degener T. Human Rights and Disability. New York: United Nations, 2002.
2. World Health Organization. Global Report on Health Equity for Persons with Disabilities. Geneva, 2023.
3. Shakespeare T. Disability Rights and Wrongs Revisited. Routledge, 2014.
4. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi. "Nogironlar huquqlari to'g'risidagi Konvensiyani ratifikatsiya qilish haqida"gi Qonun, 2021.
5. Oliver M. The Politics of Disablement. Palgrave Macmillan, 1990.
6. Universal Declaration of Human Rights. United Nations, 1948.
7. Convention on the Rights of Persons with Disabilities. United Nations, 2006.
8. United Nations. Handbook for Parliamentarians on the Convention on the Rights of Persons with Disabilities. Geneva, 2017.
9. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. Toshkent, 2023.
10. O'zbekiston Respublikasining "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi Qonuni. 2020.
11. UNESCO. Global Education Monitoring Report: Inclusion and Education. Paris, 2020.
12. International Labour Organization. Disability Inclusion Strategy and Action Plan. Geneva, 2023.
13. International Social Security Association. Social Protection for Persons with Disabilities. Geneva, 2022.
14. Barnes C., Mercer G. Exploring Disability. Polity Press, 2010.
15. United Nations Development Programme. Disability Inclusive Development Report. New York, 2023.